

плакав з того, що не знав раніше про своє рідне... Українську книжку українець купля для сміху. Якби писали побільше таких книжок, то, може б, темні хоч трохи узнали про своє, а то сплять дужим сном. Один чоловік тут просе Вас, як можно, щоб Ви написали кілька слів на його питання. В Вене друкується журнал для дітей «Віночок задля маленьких діточок"... Так уже, будьте ласка, напишіть кілька слів, чи вартує він того, щоб його виписати і як до того добратися... О! Який би я був радий, якби Вамі три патрети я мав у своїй хаті... Прощайте, ширій, неустрашимий борець за правду!" [1, 76].

Отже, не тільки "високі тополі" науки і літератури живилися з Гнатюкового наукового ґрунту. Його назовні тихе й безкорисливе, але завжди щире і дивовижне працелюбство було благодатним біополем для формування нового світогляду у зрусифікованих та змадяризованих українських обширах. У цьому всьому сукупно великість Гнатюкового життєвого подвигу.

Література:

1. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871-1989) — Львів, 1998
2. Гнатюк В. Дещо про наші домашні болячки // Літературно-науковий вісник. — 1902. — Т. VII. — Кн. 2

Роман ГРОМ'ЯК (Тернопіль)

Деякі проблеми компаративістики в світлі наукового досвіду академіка Володимира Гнатюка

Ювілейні конференції, присвячені науковцям, котрі працювали в гуманітарній сфері, — добра нагода для нових роздумів про своєрідність гуманітарного знання взагалі, і про роль учених у суспільному функціонуванні людинознавства зокрема. При цьому не обійтися без ретроспекції і порівняння як розумово-мисленнєвих операцій, з допомогою яких нащадки звертаються до постаті ювіляра - його наукової спадщини, внеску до певної галузі знань, в духовну культуру нації (а, може, і людства).

Ретроспекція з приводу чергового ювілею академіка Володимира Гнатюка набуває нової якості. Дві попередні представницькі конференції — до 120-річчя і до 125-річчя, які

також відбувалися в Тернополі, хоча й були велелюдніші, ніж цьогорічна, не накладали на нас поважної відповідальності. Вони тоді ашелювали до нас — професорсько-викладацького складу тодішнього педінституту - як до земляків одного з декількох відомих учених, які вийшли у світ науки з краю, де нам за велінням долі довелося фахово працювати.

Нині академік Володимир Гнатюк — наш патрон, духовний знак, під яким працюємо тут, і з яким виходимо за межі університету, міста, області, України. Тому наша ретроспекція має мати дещо інші виміри, принаймні спонукати кожного з нас до самозосередження над подібним питанням.

Формально від кількох літ ми всі вже «гнатюківці». А чи є сенс у тому, аби ми всі присутньо ставали ними? Чи доцільно ставити питання аж так — геть чисто кон'юнктурне? Адже фольклористика, етнографія, видавнича справа, редагування — тобто ті ділянки культури, в яких Гнатюк працював фахово, - не можуть привабити і заангажувати всіх гуманітаріїв і природодослідників з педагогічного університету.

Та йдеться не про це, точніше — не тільки і не стільки про це, хоча етнологія в широкому розумінні цього слова ніколи не перестане бути актуальною, її не вичерпати до кінця, бо кожне покоління по-своєму етнологію осмислює та переосмислює. Повчальність досвіду Гнатюка не вичерпується і життєвим шляхом цієї людини як небуденної особистості. Селянсько-дяківський син, що вже в студентські роки став обіч Івана Франка і Михайла Грушевського і невдовзі опинився в епіцентрі організації духовного життя розчленованої бездержавної нації, Гнатюк безперечно був не тільки працювитою, цілеспрямованою людиною-патріотом, а й вченим з неабиякими науковими задатками. У структурі цих задатків, як засвідчує науковий досвід Гнатюка, була вельми дорогоцінна якість, на яку й хочеться звернути зараз увагу. Йдеться про схильність, здатність, спроможність завжди виходити поза межі конкретних емпіричних явищ, фактів при якнайшильнішому спростереженні за ними.

Ця думка може видатися парадоксально-неправдоподібною щодо збирача, публікатора різних жанрів усної народної творчості та етнографічних матеріалів, чим власне і прославився В. Гнатюк.

Однак зважмо на сукупність фактів із його біографії і фахової діяльності.

1. Як учень, гімназист і студент Гнатюк ретельно вивчав іноземні мови. Він вільно володів усіма слов'янськими, окрім болгарської, німецькою, самотужки опановував французьку.

2. Записував фольклор, що творився цими мовами.

3. Листувався з фольклористами чи не всіх слов'янських країн, був членом національних фольклористично-етнографічних товариств; членом-коресподентом багатьох академій наук.

4. Редагував перекладні художньо-літературні твори і писав до них передмови.

5. Рецензував етнографічно-фольклористичні збірники та монографії.

6. Написав ряд некрологів з приводу кончини відомих у світі діячів культури

Кожен з перелічених видів діяльності, якими Гнатюк займався регулярно, спирався на особисте сприймання різномовних текстів, що ставало підставою для їх мимовільного чи зумисного порівняння. Отже, знання багатьох мов, говірок і діалектів рідної мови, особисті експедиції з метою збирання етнографічних матеріалів і записування різножанрових зразків усної народної словесності, укладання тематичних збірників, редагування цих матеріалів, яке супроводжувалося відбором варіантів, – все це вимагало зіставлень, порівнянь, виділення спільного і специфічного для окремих етнічних територій, груп жанрів, тематичних пластів тощо. Водночас такий розмаїтий матеріал, здобута на основі його узагальнень інформація використовувалися у власних наукових працях В. Гнатюка, який брав участь у дискусіях з приводу проблеми національного відродження українців, взаємин між їх різними етнічними групами, взаємостосунків державних на той час і недержавних націй.

Серед чисто фахових питань, які постійно привертали увагу Гнатюка-вченого, на першому плані стояли проблема специфіки фольклору, співвідношення індивідуального й колективного в його творенні, стосунків поміж уснонародною і професійною словесністю, а також питання методів і методики збирання, дослідження фольклору, функціонування різних фольклорних жанрів у мінливих конкретно-історичних умовах.

Таким чином, В. Гнатюк практично і теоретично не міг обминути компаративістичної проблематики, що активно розроблялася в Європі упродовж другої половини ХІХ і початку ХХ століть – тобто в період, коли Гнатюк навчався в університеті, формувався як учений і результативно працював організатором наукових досліджень і видань. Не дивно, що він принагідно і спеціально не раз висловлювався про порівняльне вивчення усної народної творчості, про засновки, засади, можливості і недоліки т.зв. міграційної теорії, міфологічної школи,

солідаризувався з прихильниками історичного підходу, до вивчення явищ духовної культури. Для сьогоднішніх гуманітаріїв цікавими і повчальними можуть бути як ці його міркування, так і критична їх інтерпретація радянськими вченими після смерті Гнатюка.

Рецепція постаті, діяльності і творчості цього вченого в УРСР, коли його обрали дійсним членом Академії наук, і згодом, коли репресували його сина, котрий захоплений планами українізації приїхав туди для їх втілення, а відтак під час підготовки до відзначення століття від дня народження Гнатюка, — то якісно різні процеси. Тому відмінності в інтерпретаційних стратегіях, у критеріях оцінювання спадщини академіка в цілому, окремих його праць зосібна — також вельми цікавий матеріал уже для нашого сучасника насамперед з огляду на відновлення в самостійній Україні компаративістики, з огляду на визначення її статусу і підвищення авторитету.

Саме під таким кутом зору прикметною є монографія М.Т.Яценка «Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність» (Київ, 1964). Дослідник докладно аналізував спадщину вченого, рясно цитував його праці й укладені ним збірники, але акценти розставляв так, що їх згодом мусив піддавати істотній корекції словацький україніст Микола Мушинка (1987 рік).

Віддаючи належне порівняльним студіям Гнатюка, покійний Яценко все-таки критикував «буржуазних фольклористів», впливу яких, мовляв, не уник академік. У деяких його «висловлюваннях та працях помітне і некритичне сприйняття міграційної теорії Т. Бенфея», зазначав тоді автор монографії [3, 164]. Натомість радянський вчений знаходив у Гнатюка послідовно проведений класовий підхід до аналізу й оцінки фольклорних матеріалів.

Праці Володимира Гнатюка свідчать про його досить виважену позицію в ставленні до порівняльного методу, що не потребує вибачливих коментарів. Мав рацію М.Мушинка, наголошуючи таке: «Хоч сам він (Гнатюк. — Р.Г.) вважав себе прихильником порівняльної (міграційної) методи при дослідженні фольклорних творів, він гостро виступав проти зловживання цією методою...» [2, 102].

Горкаючись чи обрядів, чи фольклорних творів, Гнатюк виходив з такої засади: «Кожний народ творить у себе безнастанно, і тут нема ніяких виїмків. Із того одні твори мають чисто локальний характер, і вони не розширюються поза свій народ, плем'я, околицю, а навіть село; інші набирають загального значення і починають мігрувати з села до села, з краю до краю,

від одного народу до другого. Можуть поставати також і постають поодинокі твори незалежно від себе в різних місцях. Можуть мати рівно ж джерело в писати літературі. Але се не виключає й іншої можливості. На се можемо нині дати багато доказів, тому суперечка про вищість однієї теорії над другою - се лиш пуста балаканина» [Цит. за: 3, 165 - 166].

Як бачимо, методологічний плюралізм — не сьогоднішній винахід. Для Гнатюка важило багато не проголошення переваги чи потужності якогось методу, а простеження динаміки процесів, які складаються в гуманітарній царині під впливом діалектики матеріальних та ідеальних, об'єктивних і суб'єктивних факторів. «Не в тім річ, на наш погляд, — говорив він, — звідки взявся який обряд; його початок може бути дуже різномірний, а наслідком довгого протягу часу він може стратити зовсім подобу свого первовзору; ми й не повинні так розпинатися за тим, щоби конечно винайти початок обряду; нам повинно більше залежати на розсліді, як він розширений, які в ньому постали зміни під час мандрівки по різних околицях, які місцеві елементи та додатки, яке його значення, література і т.п. При сьому й віддасть нам завсігди великі услуги порівняльний метод, який одинокий має реальне значення у дослідах над нинішнім фольклором. Не можна його одначе ніколи падуживати...» [3, 161].

До надуживань порівняльним методом, які призводять до абсурдних висновків, Гнатюк відносив повтори окремих слів, подібності в дріб'язкових деталях, бо такі «паралелі» можна знайти в різних мовах і літературах.

Такі і подібні розмірковування В.Гнатюка, численні його влучні спостереження над контактнo-генетичними зв'язками і відповідностями в різномовних (споріднених і віддалених) культурах не дають, за нашим переконанням, підстав для висновку, до якого був дійшов свого часу М.І.Яценко. «Порівняльний метод, — писав дослідник життя і творчості нашого патрона 1964 року, — для Гнатюка ніколи не був мертвою схемою, яка панує над реальними закономірностями виникнення і побутування народної творчості; в переважній більшості дослідник відводить йому суто службову роль» [3, 163].

Що це не так, або не зовсім так, легко продемонструвати на будь-якій праці Володимира Гнатюка. Звернемось до його публікації у збірнику «Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці» (Львів, 1916). Вона названа «Запропащена збірка угроруських казок». Під нею — місце і дата написання: Ворохта, 3.VI.1913 Деталь для Франкового

покоління досить характерна: ні дня без праці, навіть на вакаціях.

Але ця публікація характерна ще й в іншому плані: свідчить про метод та особливості наукового мислення Гнатюка. Воно справді було і комплексно-системним за методом, і емпірично-теоретичним за характером. Вона засвідчує, що Гнатюк видається на перший погляд ерудитом-емпіриком, а насправді є творчим гуманітарієм, котрий постійно спирається на власну чуттєво-рецептивну активність і комбінаторно-асоціативну винахідливість. Він ніколи догматично і категорично не буде твердити того, чого сам не пережив, не передумав. Це для гумачітарія засаднича позиція... Але пригляньмося до тексту самого автора... Його наративний початок говорить про багато чого... Точність і чесність зворушує. «При кінці 1912 р. повідомив мене, – пише Гнатюк, – професор чеського університета у Празі др. Юрій Полівка, що працюючи разом із проф. Йоганесом Больтем із Берліна над паралелями до збірника казок братів Грімів, почав на сліди збірки українських казок, яка не покривається ні з одною, відомою йому з друку. Коли б ся справа цікавила мене ближче, можу звернутися до проф. И.Больте за поясненнями, а він радо уділить їх мені. Розуміється, що справа зацікавила мене і я пішов за радою до проф. Ю.Полівки...» [1, 235].

В.Гнатюк отримав німецькою мовою т.зв. індекс казок із надзвичайно стислими анотаціями Райнгольда Келлера. За діалектизмами, які Гнатюк розпізнав у назвах казок, за виставленими у них наголосами, він почав здогадуватися, що казки походять із західних угроруських комітатів. На це ж вказувало і велике число паралелей до поодиноких оповідань збірки, які опублікував сам Гнатюк у власних працях. Учений кваліфікував свій здогад як «тільки гіпотезу, не полишену, одначе, правдоподібності» і вказував, що її можна перевірити, вивчивши особистий архів Р.Келлера - одного з «головних представителів порівнюваної методи у студіюванні літературних мотивів» [1, 243].

Значення широких особистих контактів учених Європи наголошувати потреби немає, як і тих знань, якими володів Гнатюк для своїх формулювань. Але видається конче необхідним і дуже актуальним заакцентувати вирішальну роль рецептивного досвіду Гнатюка – компаративіста. Якби він сам не читав казок і їх варіантів, якби він їх не пам'ятав достеменно, то подібних мотивів у них не зауважив би. Отож і виходить, що ретроспекція і зіставлення – спогад, пам'ять – то ґрунт і знаряддя компаративіста як фахівця з діалогу культур, який мусить

повсякчасно (свідомо і підсвідоме) виходити поза межі однієї культури, однієї мови, одного часу і простору.

Література:

1. Гнатюк В. Запропашена збірка угоруських казок // Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці, 1874 -- 1914. -- Львів: Накладом Ювілейного комітету, 1916. -- С.235-243
2. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка Праці Філологічної Секції. Т. 207. -- Париж -- Нью-Йорк -- Сідней -- Торонто, 1987. -- 332 с
3. Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. -- К.: Наукова думка, 1964. -- 287 с.

Лідія ГОЛОМБ (Ужгород)

МІФОЛОГЕМА ЗМІЯ В ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ 20 – 30 р.р. ХХ ст.

Володимир Гнатюк, який доклав багато зусиль до вивчення фольклору та етнографії Закарпаття, справедливо вказував на важливість студій, присвячених взаємодії народнопоетичних і літературних джерел художнього мислення. "Дуже корисний вклад уніс би в історію нашої літератури той, -- писав учений, -- хто підоймився б праці, в якій розібрав би подрібно ті твори наших письменників, на яких відбився вплив народної творчості" [1, 41-42]. Це завдання зберігає свою актуальність, зокрема, щодо вивчення початків нової літератури на Закарпатті, прибізнілий розвиток якої сучасна літературознавча наука відносить до 20-30-х років ХХ ст. Фольклоризм, переосмислення народних вірувань, переказів, легенд, звернення до скарбниці народної мови стали прикметними ознаками національно-культурного відродження краю, що припало на вказаний період.

Широко розгорнуті в свій час О.І. Деєм, дослідження цього плану в останні роки поглибилися й дістали нові імпульси в працях ентузіастів міфокритичного методу в літературознавстві (Я. Поліщук, А. Нямцу, В. Антофійчук, О. Турган та ін.).

Міфологема змія, що бере свій початок від найдавніших часів і має свої образно-семантичні відповідники у міфах інших